

Ady Baudelaire-fordításai*

Azt a kérdést szeretném valamelyest körbejárni, hogy mi izgatta Adyt Baudelaire költészetében annyira, hogy feltétlen szükségét érezte, hogy lefordítson három szonettet, majd annak az *Új versek*-nek a darabjai közé illessze, melyek a magyar költészet vizét, „új borzongással” fodrozták.¹ És ha csak fodrozták volna...

Már maga az a döntése, hogy beveszi a kötetbe – *Jehan Rictus strófáival* és *Verlaine álmával* egyetemben – sokat mondó gesztus, melynek révén két értelemben is a magáévá teszi e verseket: magáévá teszi, vagyis asszimilálja, megemésztí, és kisajátítja. Kisajátítja, azaz ellopja, amennyiben sajátjának tekint valamit, ami nem az övé. Akkor kiáltunk plágiumot? Inkább mondjuk azt, hogy az „Így írunk mi” furcsa kérdésénél kötöttünk ki. Mint látni fogjuk, sem stílusparódiáról nem beszélhetünk, sem valódi plágiumról. Hanem egy különös befogadó gesztusról. Első látásra azonban a műfordítás és a stílusparódia mutat közös vonásokat. Két ponton is: a motiváltság és a cél tekintetében. Mind a kettőnél két alkotó találkozásáról van szó, a közöttük lévő rokonságról, vonzásról-vonzalomról. Egyfajta, téren és/vagy időn átnyúló viszontlátásról, e nélkül sem fordítás, sem paródia nem volna lehetséges. Valamely szerző utánzásakor az utánzó éppen azt a pontot keresi „amelyik neki valamiért megtetszett”, amelyik elevenébe talált. A meghatározó szempont mindkét esetben ugyanaz: a maguk tartásában való hasonlóság, vagy éppen a nagy távolság, stílus- és szemléletbeli azonosságok, különbségek. De ha különbség, akkor annak izgatónak, inspirálónak kell lennie.

A cél is ugyanaz, legalább is a prousti *Pastiches* esetében.² A fordítás is, az utánzás is egyfajta ördögüzés, egyfajta bálványrombolás. Ahogy hozzáérünk, ahogy kikezdjük, belémarunk, a bálvány azonnal elveszíti teljhatalmát fölöttünk. Tadié is hasonlót mond Prousttal kapcsolatban: „Megszabadul a mestereitől.”³ Emancipáció, felszabadulás, távolságtartás, egy nyomasztó súlytól való megszabadulás – akár a stendhali álnevek esetében.

Ady írja éppen a „pastiche” kapcsán, és éppen az ő és Baudelaire viszonyát veszi – nem véletlenül! – példának:

* *La traduction littéraire, une autre forme d'imitation – Ady et Baudelaire*, Budapest, Revue d'Études Françaises, N° 8 – 2003, 37-41. Jelen írás a francia eredeti alapján készült.

¹ Ady is idézi Victor Hugo Baudelaire-hoz írott, azóta szállóigévé vált és 1859 október 6-án kelt levelének e sorát: „Vous avez créé un frisson nouveau.” ADY ENDRE, *A koldusok poétája*, in *Publicisztikai írásai I-III*. Budapest, Szépirodalmi, 1977, I. 494.

² MARCEL PROUST, *Pastiches et Mélanges*, Paris, Gallimard, 1947 – az 1919-es, tehát még a Proust életében megjelent kiadás átvétele. Magyarul ismert kiadása tudomásom szerint nincs.

³ JEAN-YVES TADIÉ, *Proust*, Paris, Belfond, 1984. Franciául a mondat gazdagabb, hiszen a „maître” szó egyszerre jelent *mestert és urat*.

Úgy gondolom, hogy nálunk még nem értenek elég jól az effajta, kedves írócsúfoláshoz. Nem új, de mindig pikáns, ahol egy kicsit olvasnak, ez a játék, s engem érdekel különösen. Magyarországon tudniillik énrajtam próbálták ki legsűrűbben és legsokaságosabban. Kár, hogy kevésszer sikerült, mert bizonyosan könnyebb volna Ady-paródiát írni, Baudelaire-t.⁴

Három Baudelaire-sonett

Baudelaire elemésztí, aki hozzáér. Nem abból a fajtából való, akit csak úgy, pusztá kedvtelésből lefordítunk. Ady megbírkózott vele, akárcsak a „disznófejű nagyúrral”, mire képes volt elfogadni, magáévá tenni.

A versek fordítása idején Ady már olvasta a Zarathustrát, azt a könyvet, amely megmutatta neki, mi a mérce. A mérték a kiválóság: a rang, ezt ő egyetemes gondolkodásnak hívja, s annak tudása, hogy a kiválóság hús-vér ember. Ebben az értelemben gondolja úgy, hogy Baudelaire Napóleon, a diadalmas század gyermeke és Nietzsche közé született, aki az elfogadott értékek válságának megtestesítője, a *Minden értékek átértékelésének* szerzője. Ady így összegez:

Napóleon századának bús tanúságát írjuk előbb ide. Ez a nevezetes század Napóleonnal kezdte, s Nietzschével végezte szépen és stílusosan. S közben azért mégiscsak Franciaország igazította a világot, s megszülte, illő távolságban egymástól, Victor Hugót és Verlaine-t⁵

Ady, mikor meglátta Baudelaire-ben a nietzscheit, vagy azt, amit a francia költő belőle előre vetített, azonnal felismerte benne rokonát. Lassanként kezdte belakni a „Baudelaire-pavilont” – hogy Sainte-Beuve egy találó kifejezésével éljünk.⁶ A költőn túl meglátta benne azt a magasabb rendű embert, aki „tudatos életet él”. Ugyanitt olvassuk még:

Hát az életben van kiválóság, de ez nem az írás kiválósága. Egészen más. [...] Az ilyen kiválóság – ha ugyan szabad nekünk, öreg materialistáknak ezt a szót használni – gazán divináció. Le kell cibálnia magáról mindazt a hazug köntöst, amit a család, iskola, vallás és társadalom reáadott. Meg kell találnia önmagát, s meg kell látnia a világot. Nem úgy, hogy itt fényes, emitt meg csupa árny. Meg kell látnia, hogy a világ egyszínű. Tőle egészen különálló. Az ő világa és a többi: két világ. Ezt a két világot harmóniába hozni s mindkettővel leszámolni: ez az igazi kiválóság, amit úgy hívnak, hogy egyetemes gondolkozás. Az Übermensch tehát nem fantóm. Igaz, élő ember: kiválóság.⁷

Ady tehát megsejtette Baudelaire-ban a kiválóságot, aki, akárcsak kortársa, Dosztojevszkij látja és fel is mutatja az emberben lakozó két világot

⁴ ADY, „À la manière de...”, in *Publicisztika*, III, 267.

⁵ ADY, *Költők*, in *Publicisztika*, II, 470.

⁶ In PROUST, *Álmok, szobák*. Lóránt Zsuzsa fordítása. Budapest, Filum, 1997, 113. A francia eredetiben „folie Baudelaire” szerepel, amit én Baudelaire-tanyának/barlangnak fordítanék.

⁷ ADY, *Írók és írások*, in *Publicisztika*, I. 108.

*Minden emberben, minden órában két egyidejű igény működik, az egyik Isten felé, a másik a Sátán felé. Az Istenhez fordulás, vagy spiritualitás, vágy a fokozatos emelkedésre; a Sátánhoz fordulás, vagy állatiasság, az alászállás öröme.*⁸

*Bizony, tág az ember lelke, túlságosan tág, én szűkebbre szabtam volna. Ámbár az ördög tudja, tulajdonképpen milyen! Ami az észnek szégyen, a szívnek csupa szépség. [...] Rettenetes, hogy a szépség nemcsak szörnyű, hanem titokzatos dolog is. Az ördög küzd itt az Istennel, és a csatatér – az emberi szív.*⁹

Baudelaire testesíti hát meg Ady számára az igaz és való életet élő egyetemes gondolkodót, akinek költészete ezért is ragadta magával. Nemcsak magával ragadta, le is nyugőzte, s hogy mekkora kihívást jelentett számára, arról néhány párizsi beszámolója tanúskodik.

Ady Victor Hugo Baudelaire-hez írt, már hivatkozott levelét idézi: „Őn egy újfajta borzongást keltett bennünk.” Erre a vallomásra felel talán az a cikke, amelyben illusztrálja is, hogy miféle „új borzongásra” gondol:

*Mark Twain csinált egy áprilisi tréfát. Kírta a lapokban, hogy neki elveszett egy fekete macskája. Aki visszahozza, nagy jutalmat kap. Azonban a macskát bajos lesz megtalálni. Olyan fekete, hogy láthatatlan. [...] A tréfa nem sült el. Másnap legalább ezer macskát vittek a szerencsétlen humorista lakására. [...] Halhatatlanságra méltó szimbóluma [ez a mese] annak a viszonynak, melyben művész és közönség állnak. [...] Jönni szokott időnként egy piktor, ki újat lát. Megfesti. Megtanítja önöket új színekre. És evvel megtanította önöket látni. Baudelaire hangulatait Baudelaire előtt biztosan, határozottan nem érezték az emberek. De jött ő. Megérezte ő. Verseiben beszámolt róluk, s megtanított minket új hangulatokra. Minden művész ezt csinálja, s annyira művész, amennyire ez sikerül neki. A fekete macska láthatatlan, de a művész megmutatja, s mindjárt látja ezer ember.*¹⁰

Amikor Baudelaire halálának ötvenedik évfordulóján hivatalosan is elismert költő lett, iskolai tananyag, nemcsak Apollinaire érezte kötelességének, hogy írjon a nagy elődről, de Ady is:¹¹

Kell írnom Charles Baudelaire-ről, kinek a feje tán olyan, mintha egy előkelő múmia, a Szép Ernő, csekélységem és a Somlay Artúr fejéből volna összetákolva. Írnom illik és kell a nevezetes, jubiláns halott előről, a líra egyik legbüszkébb, bujkálóan is legtisztább fejedelméről, mert neki köszönhetem életemnek talán legemlékeztetőbb, legfájdalmasabb és leggyönyörűbb szenzációját. Nagyszerű, sőt tragikus izgalom: Nizzában kék ég alatt, kék tenger partján, kék padon, a 'Palais jeté' lármás népsége mellett görgettem a számban az első Baudelaire-sonett első magyar strófáját. [...] Abba is hagytam a Baudelaire-fordításokat, mert gyötrően nehéz, sőt majdnem lehetetlen más nyelvre átkabítani, -csábítani a csodaszavak tökéletes és házasságtörésre nem termelt hűségét. Pedig Baudelaire-t fordítani, jól fordítani,

⁸ Meztelen szívem. Fordította Rónay György. In BAUDELAIRE, *Válogatott művei*, Budapest, Európa, 360.

⁹ DOSZTOJEVSZKIJ, *A Karamazov-testvérek*. Institoris Irén fordítása. Budapest, Európa, 1959, I. 33.

¹⁰ ADY, *A fekete macska*, in *Publicisztika*, II. 105.

¹¹ APOLLINAIRE, *A Romlás virágai*. Réz Pál fordítása. In *Válogatott Művei*. Budapest, Európa, 1967, 595.

*azután meghalni, pompás program, de nekem nem volt ehhez akkor elég kedvem, s ma sincs. És ma se lehetne, mert Baudelaire igazán és nagyon francia, előkelő burzsoá.*¹²

Mikor Baudelaire-t fordít – és itt csak róla és Verlaine-ről esik szó, Sappho, Jehan Rictus esete egészen más – Ady is ördögüzést folytat, még hozzá a fordítás és az utánzás kettős mezében. Ő nem csak fordít. Mikor beveszi a kötetébe, a verseknek megtévesztő, *képzelt* címeket ad – hogy mindjárt saját Baudelaire-fordításából, a *Démon*-ból idézzünk! A kevéssé tájékozott, naiv olvasó bátran veheti a szonetteket Ady-verseknek. A *Három Baudelaire-szonett*-et eredeti címük nélkül nyugodtan olvasható úgy is, mint három Ady-vers à la Baudelaire, ami a stílusparódia meghatározása egyben.¹³ Verlaine esetében még tovább megy: megváltoztatja, vagy inkább kicsit elferdíti a címet. A *Mon rêve familial*-ből így lesz *Paul Verlaine álma*. Ez tökéletesen meg is felelne az igazságnak – egy Verlaine-kötetben! De egy Ady-kötetben a francia költő álma lesz – à la Ady Endre. Az Álom költője két arcát mutatja nekünk: Verlaine-ét és Adyét. Így megy végbe az olvasó szeme láttára, vagy füle hallatára egy Ady–Verlaine unió.

*Baudelaire, akinek élete hidegebb és természetesen még elegánsabb a hírénél, a Démonról dalol okosat. Ez a Démon nincs is, mink magunk vagyunk, de mégis van, s ez a Démon „képzelt okot ad, száz hazug mentséget, s kaptja ajkunk gonosz italokra”.*¹⁴

Most már csak az a kérdés, hogy e fordításoknak van-e – mint láttuk, nyilvánvaló szimbolikus jelentésükön túl – szakmai hozamuk. Magyarán: érnek-e valamit a műfordítás szempontjából? Mielőtt azonban erre a kérdésre megpróbálnék válaszolni, tennék egy rövid, személyes, ám esetleg mégsem haszontalan kitérőt.

Be kell vallanom, hogy jelen írás ötletét egy félreértésnek, inkább tévedésnek köszönhetem. Mindig úgy tudtam, hogy a *Balkón*-nak van egy Ady-változata is. Miért hihettem ezt hosszú éveken át? Azért, mert Ady *asszony*-szava nagyon baudelaire-es. Nála ez hol *femme*, hol *maîtresse*, mint a *Balcon*-ban is. Mindkét költőnél a szó ugyanazon a nyelvi szinten jelenik meg és a szóhasználatnak ez az egybeesése jelenítette meg számomra a két költő mély rokonságát. Erre akkor ébredtem rá, amikor Szabó Lőrinc fordításában olvastam a *Balkónt*. Ő a *maîtresse* szót *úrnő*vel fordítja. A magyar *asszony* szó egyszerre jelent *nőt, feleséget, szeretőt*, de a *ház asszonya, úrnője* jelentés is kihallatszik. Míg az *úrnő* szó ennek a jelentésnek csak egy rétegét mutatja, egyetlen szegmensét, a *ház úrnője* jelentésen kívül a francia *dame*, azaz *nagyasszony* jelentést. Márpedig Baudelaire költészete nemigen rokonítható az

¹² ADY, *Charles Baudelaire él*, in *Publicisztika*, III. 525.

¹³ A három szonett francia címe sorrendben: *Destruction*, *La cloche fêlée*, *Causerie*.

¹⁴ ADY, *A magyar Pimodán*, in *Publicisztika*, III. 37.

udvari vagy trubadúr költészettel. Az *úrnő* vagy *nagyasszony* szavak a tökéletességet idézik, az *asszony* szó pedig az érettséget, termékenységet. A legfontosabb tán mégis az emberi lény sebezhetősége, gyengesége, esendősége. Pláne ha tudjuk, hogy a vers Jeanne Duvalnak lett címezve.

Ami pedig a kérdésfelvetésünkre vonatkozik, egyértelműen pozitív választ adhatunk. Mindez persze nem jelenti azt, hogy az Ady fordításokat hibátlannak vagy tökéletesnek tartjuk.

Az Ady fordítás legfontosabb hozadéka a *Démon* című vers „tanúsága”. Úgy magyarul, mint franciául az igékből képzett főnevek -ás, -és illetve -tion végződése egyszerre jelent cselekményt és a cselekmény eredményét, vagy lehet aktív és passzív értelmük, bár ez utóbbi szempont bennünket jelenleg nem érdekel. Az amúgy hatalmas különbség az Ady és a Szabó fordítás között épp a szó kettős értelméből fakad. A *La Destruction* nem állapotot, hanem folyamatot, azaz cselekvést jelent. Olyan cselekvést, amely soha nem ér véget. Szabó fordításában viszont a „végső Pusztulás” olyan apokaliptikus színezetet visz a versbe, amelyik az eredetiben nincs meg. Most nem szeretném Baudelaire rettentő összetett világát vizsgálni, annyit azért mégis megjegyeznék, hogy a költő alapállapota a büntudat, így számára misem „normálisabb” minthogy a Romlásban él, ott lakik, hogy bűnös, hogy a Sátánnal társalog, hogy a tátongó szakadék szélén állva keresi az üdvösséget, miközben egyre a Szép, az Isteni felé tör.

Az utolsó sor téves értelmezéséből egyéb félreértések is következnek, ám ezek másodlagosak. Szabó Lőrinc fordításában ez a sor: „Il me conduit ainsi, loin du regard de Dieu” „Így visz... így hagyom el Isten tekintetét” lesz. Holott az eredetiben a költői én nem cselekszik, épp ellenkezőleg, csak elszenved dolgokat, nem is tehet mást a démon szorításában. Míg Ady megőrzi a baudelaire-i látomást, sőt még hozzá is tesz valamit úgy, hogy az értelmet nem torzítja: „Isten arcától így visz messzebb, messzebb”. Itt az *arc* szóra kell figyelni, amely a Bibliában számtalanszor előfordul „szín” alakjában, gondoljunk csak Pál levelére: „Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről-színre.”¹⁵ A költői kép utolsó fontos mozzanatát pedig: „Parfois il prend, sachant mon grand amour de l’Art, /la forme de la plus séduisante des femmes” Szabó a *l’art pour l’art* szellemében fordítja. „S mivel istenem a Művészet, néhanap /varázsát ölti a legszebb alakoknak”. Az adott kontextusban ez az értelmezés a művészet mindenhatóságát sugallja, a nőalakok pedig kifejezetten a festészet, irodalom stb. alkotásaira utalnak. Baudelaire-nél „merő” csábításról van

¹⁵ Pál I. *Korinthus* 13.12. A héberben az „előtted”, a színed előtt” stb. fordulatokban csaknem mindig ugyanaz az „arc” szó szerepel.

szó: ha az ember ismeri az ellenfél gyenge pontját, ott igyekszik kárt tenni benne. Adynál szó szerinti fordítást látunk, kivéve a Művészet vonatkozásában, amit ő a *szépség* szóval helyettesít, a *femme*-ot pedig egy, jóllehet ritkán használt, de nagyon erős kifejezéssel adja vissza, a *némber* szóval, ami egyrészt női embert jelent, másrészt pedig az asszony leg-asszonyabbikát. Ne felejtsük el Baudelaire-nek a nőről tett híres vallomását „Az örök Venus (szeszély, hisztéria, képzelgés) az Ördög egyik vonzó formája.”¹⁶

Az ördögűzés betetőzéseként Ady jelentős költői szabadságot enged meg magának. Az utolsó versszak első soráról van szó. Kihagyja a „pleins de confusion”-t, és hogy erőteljesebben láttassa velünk a jelenetet, a „jette dans mes yeux”-t egy „előttem vágat”-tal toldja meg.

Idézzük újra mit is ír Ady a *Destruction Démon*áról:

Ez a Démon nincs is, mink magunk vagyunk, de mégis van, s ez a Démon „képzelt okot ad, száz hazug mentséget, s kavatja ajkunk gonosz italokra”.

Az ördögűzés műve úgy tűnik két irányban megy végbe: egyrészt úgy szabadul meg Baudelaire-től, ahogy egy súlyos tehertől szokás, másrészt nemcsak a költővel azonosul, hanem annak Démonával is. Az ördögűzés munkájának az imádott költővel való megbirkózásának köszönhetően Ady már annyira otthon érzi magát a baudelaire-i világban, hogy akár meg is toldhat egy-egy verssort anélkül, hogy az értelmét megváltoztatná.

A baudelaire-i látomás megértése kinyitja számára a Baudelaire-pavilon ajtaját.

¹⁶

Meztelen szívem, uo. 368.